

УДК 273.2 : 316. 614 – 053.4 : 001. 891.3.5

Маршицька В.В.,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії дошкільної освіти і виховання

Інституту проблем виховання НАПН України,

м. Київ

Рагозіна В.В.,

кандидат педагогічних наук,

провідний науковий співробітник

лабораторії дошкільної освіти і виховання

Інституту проблем виховання НАПН України,

м. Київ

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ У ДОШКІЛЬНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: УЗАГАЛЬНЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ
ПІДХОДІВ**

Авторами узагальнюються підходи до соціалізації особистості у філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних дослідженнях. Соціалізація старшого дошкільника розглядається як процес і результат його соціального розвитку і виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності, що дає змогу перетворювати власне життя та довкілля, проявляти готовність до ініціативної й творчої взаємодії з соціумом. Зазначається роль організованих і стихійних соціалізаційних факторів, серед яких найбільш дієвими щодо старшого дошкільника виступають такі соціалізаційні інституції як сім'я і дошкільний навчальний заклад. Зроблено висновки про необхідність забезпечення у дошкільному навчальному закладі поетапної соціалізації дітей, що передбачає осучаснення змісту, форм і методів дошкільної освіти і виховання відповідно українських соціокультурних реалій і має на меті надання дитині допомоги в процесі засвоєння соціального досвіду і входження в систему соціальних стосунків.

Ключові слова: соціалізація старших дошкільників, теоретичні підходи щодо соціалізації дитини, дошкільний навчальний заклад.

Авторами обобщаются подходы к социализации личности в философских, социологических, психологических, культурологических, педагогических исследованиях. Социализация старшего дошкольника рассматривается как процесс и результат его социального развития и воспитания, достижения оптимальной формы социальной активности, которая дает возможность преобразовывать собственную жизнь и окружающую среду, проявлять готовность к инициативному и творческому взаимодействию с социумом. Отмечается роль организованных и стихийных социализирующих факторов, среди которых наиболее действенными относительно старшего дошкольника выступают такие социализирующие институты как семья и дошкольное учебное заведение. Сделаны выводы о необходимости обеспечения в дошкольном учебном заведении поэтапной социализации детей, которая предусматривает обновление содержания, форм и методов дошкольного образования и воспитания соответственно украинским социокультурным реалиям и имеет целью предоставление ребенку помощи в процессе усвоения социального опыта и вхождения в систему социальных отношений.

Ключевые слова: социализация старших дошкольников, теоретические подходы относительно социализации ребенка, дошкольное учебное заведение.

The approaches to socialization of a personality in philosophic, sociological, psychological, culturological, pedagogical research works are generalized by the authors. Socialization of a senior preschooler is viewed upon as a process and result of his social development and pedagogical input, of achieving an optimal form of social activity, thus rendering it possible to transform one's own life and environment, to show readiness for the proactive and creative interaction with the social realm. The role of organized and chaotic factors of socialization is noted, among them such institutes of socialization as a family and a preschool educational institution being the most effective. The conclusion about the necessity of providing

a stage-by-stage socialization for the children at a preschool educational institution, addressing the issue of modernizing the content, the form, and the methods of preschool education corresponding to Ukrainian sociocultural reality and intended to assist a child in the process of acquiring social experience and entering the system of social relations.

Keywords: socialization of senior preschoolers, theoretical approach towards the socialization of a child, preschool educational institution.

Характер сучасних трансформаційних процесів в Україні, їх масштабність та глибина, суперечності складного періоду соціально-економічних змін останніх років зумовлюють загострення інтересу суспільства до проблеми соціалізації особистості. Виключно важливого значення вона набуває у дошкільному дитинстві, що виступає початковим етапом формування вихованця як активного суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Саме у цей період дитина активно включається у важливі сфери життя суспільства: взаємозбагачуються її взаємовідносини з іншими людьми, відбувається засвоєння елементарних понять, формування умінь і навичок рольової поведінки, що імітують суспільні відносини. Тому важливим є розробка теоретико-методичних засад соціалізації дітей дошкільного віку, що потребує попереднього узагальнення підходів щодо соціалізації особистості у різних галузях наукових знань, що й складає мету нашого дослідження.

Аналіз соціально-педагогічних досліджень свідчить про зростаючий інтерес учених до проблеми ранньої соціалізації дітей. Так, проблема соціалізації особистості розглядалася з філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, педагогічних позицій. Серед зарубіжних учених, які суттєво вплинули на розробку різних аспектів соціалізації, слід назвати Г. Гіддінгса, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Міда, Т. Парсонса, Г. Тарда, З. Фрейда та ін. Загальній соціалізаційній проблематиці присвятили свої роботи Г. Андрєєва, Б. Вульфова, М. Євтуха, В. Зеньковський, М. Лукашевич, Р. Овчарова, С. Русова, В. Семенов, О. Сухомлинська,

В. Сухомлинський та ін. Крім того, розроблено сучасні концепції соціалізації особистості (Н. Голованова, Н. Заверико, І. Зверева, Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко); розкрито соціально-психологічні аспекти соціалізації з урахуванням вікових особливостей (А. Р. Аблітарова, В. Абраменкова, К. Альбуханова-Славська, І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, В. Кудрявцев, С. Курінна, О. Леонт'єв, В. Мухіна, А. Петровський, Т. Рєпіна, С. Семчук, С. Фера, Д. Фельдштейн); соціально-педагогічні засади соціалізації з урахуванням нової соціокультурної ситуації схарактеризовано у дослідженнях Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріної, Т. Василькової, Ю. Василькової, М. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, В. Кузя, С. Литвиненко, Л. Міщик, Л. Новікової, А. Рижанової, І. Рогальської, С. Хлеб'як, Л. Штефан.

Наукова обґрунтованість запропонованого дослідження обумовлена покладеними в її основу: методологічними підходами (системно-цілісним, особистісно-діяльним, культурологічним, компетентним); концепціями формування особистості дитини (І. Бех, Ш. Амонашвілі, К. Вентцель, Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський та ін.); сучасними теоріями соціально-педагогічної діяльності (О. Безпалько, Т. Василькова, М. Галагузова, Н. Голованова, Т. Дмитренко, І. Зверева, А. Капська, А. Рижанова, І. Рогальська, Л. Міщик, А. Мудрик, С. Савченко, С. Харченко та ін.); науковими концептуальними підходами до організації суспільної дошкільної освіти (Л. Артемова, А. Богущ, Н. Гавриш, О. Кононко, В. Кузь, С. Кузьменко, Т. Поніманська, К. Крутій); сучасними підходами щодо організації педагогічного процесу у дошкільному навчальному закладі, зокрема, занурення дітей у різноманітні проблемні ситуації (А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Голованова, Т. Поніманська), виховні психологічні ситуації (І. Бех, В. Кузьменко), діалогічне спілкування (А. Арушанова, А. Богущ, Н. Гавриш, С. Кулачківська, С. Ладивір, І. Луценко, Т. Пироженко), інтегрованість подання дітям знань про суспільне довкілля (Н. Гавриш), про світ людей (Т. Поніманська), технології гуманістичного

виховання (Т. Поніманська), проектування соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості (Н. Голованова); чинними державними вимогами до компетентності дитини дошкільного віку.

Процес соціалізації людини розпочинається з дошкільного дитинства. І хоча маленька дитина не є виробником, виборцем, учасником товарно-грошових відносин, до взаємодії з суспільством вона залучається через її близьке оточення – членів родини, педагогів і вихователів навчального закладу. У **старшому дошкільному віці**, який є періодом найбільш інтенсивного соціального розвитку дитини, відбувається формування вихованця як активного суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Дорослі залучають дитину до важливих сфер життєдіяльності суспільства шляхом надання їй елементарних понять, формування умінь і навичок рольової поведінки, що імітують суспільні відносини, включення у таку модель взаємодії з суспільством, де старший дошкільник вчиться проявляти свою соціальну активність у різних і значущих для даного віку видах діяльності – мовленнєвій, ігровій, художньо-естетичній (образотворчій) та ін.

Значну роль у формуванні соціальної активності дитини відіграють **соціалізаційні фактори**, як необхідні умови здійснення даного процесу: макрофактори (космос, планета, світ у цілому, країна, суспільство, держава), мезофактори (етнос і тип поселення – місто чи село), мікрофактори (сім'я, дитячий садок, спільнота ровесників та ін.) (за класифікацією А.В.Мудрика). Трансформації у світі (планетарного масштабу) і політичні, соціально-економічні, екологічні, демографічні, культурні та ін. процеси в Україні набули останнім часом значної сили і почали визначати умови життя людей з самого дитинства, впливати на свідомість, поведінку людей, ставлення до дійсності і визначати їх цінності. У зв'язку з цим мають мобільно коригуватися зміст, форми і методи впливу на особистість дитини, здійснюваних на базі *інститутів соціалізації*, у системі яких в Україні, окрім традиційних – сім'ї, навчальних закладів, позашкільних установ, навчально-виховних закладів для обдарованих, різних соціально-культурних об'єднань за

місцем проживання та ін. у державній освітній системі, діють і багатоманітні інші заклади, що займають певну «нішу»: приватні, церковні, суспільні установи (приватні дитячі садки, будинки творчості для дітей, центри для обдарованих дітей, клуби за інтересами та ін.), благодійні організації, які з'явилися на вимогу часу й відповідно до ускладнених соціально-культурних потреб суспільства. Потрібно зазначити про нерівноцінність й неоднаковість ролей і функцій названих вище соціальних інститутів у процесі виховання старших дошкільників, а також зростання впливу *стихійних факторів*, зокрема такого потужного як техносфери, істотною частиною якої виступають засоби масової комунікації, особливо електронні, що стрімко розвиваються у сьогоденні. Окрім позитивного значення для розвитку особистості (освітня, пізнавально-інформаційна, комунікативна, релаксаційна та ін.), дані засоби несуть водночас і негативні ефекти, враховуючи їх все більш зростаючу масовість і неконтрольованість впливу на свідомість дитини (викривлення реальної картини світу, формування надпотреб, доступ до інформації, небажаної для певних вікових категорій та ін.). Слід звернути увагу на *спільноту ровесників* (роль якої у становленні старшого дошкільника значно зросла у останні роки), що виступає моделлю дорослого суспільства і де діти переймають поведінку, моральні норми, соціальні ролі, тобто отримують можливість активної реалізації себе сутнісно (що надає дитині відчуття власної цінності, причетності до групи, прийняття себе групою) і зовнішньо (що дає змогу дитині відчувати себе як усі, відповідати стандартам групи – у моді, поведінці та ін.).

Стихійний і організований аспекти впливу у ході соціалізації старшого дошкільника пов'язані між собою, однак, на кожному з етапів дошкільного віку домінуючий вплив на дітей скеровують ті чи інші інституції. У старшому дошкільному віці – це такий соціалізаційний інститут як ***дошкільний навчальний заклад*** (поряд з сім'єю).

Дошкільний навчальний заклад як потужна соціально-педагогічна система входить до складу соціальних інститутів неперервної освіти і,

виступаючи його важливою ланкою, покликаний ефективно вирішувати проблему соціалізації дітей старшого дошкільного віку, а саме, надавати допомогу дитині в процесі засвоєння соціального досвіду і входження її в систему соціальних стосунків. Діяльність ДНЗ з цією метою передбачає організовану, систематичну і планомірну виховну роботу, розширення зони організованого впливу на дитину з метою формування соціально активних членів суспільства, що стає домінуючим і зменшує роль стихійних факторів, а отже, процес набуття дитиною рис соціально активної людини набуває керованого характеру. З огляду на це необхідним стає виявлення шляхів ефективного організованого впливу на вихованців в умовах роботи дошкільного навчального закладу, розробка осучасненого змісту, перспективних форм, методів і власне засобів забезпечення в ДНЗ важливого поетапного процесу соціалізації старших дошкільників та однієї з її складових – соціально активності.

Таким чином, у сучасній соціокультурній ситуації головним положенням є соціалізація особистості старшого дошкільника як процес і результат його соціального розвитку та виховання, досягнення ним оптимальної форми соціальної активності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності.

Термін «*соціальна активність*» попри широке вживання у наукових джерелах не має однозначного визначення. Аналіз і узагальнення наукових джерел дозволяє констатувати, що соціальну активність розуміють як: динамічний стан особистості, спрямований на становлення та підтримку її зв'язків з оточуючим світом; ставлення суб'єкта до явищ об'єктивного світу; сукупність форм людської діяльності, усвідомлено орієнтованих на вирішення певних завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою в певний історичний період (Т.Алексеєнко) [4, с. 18].

Серед суб'єктів соціальної активності - колектив, соціальна група, суспільство в цілому особливо виділяється особистість. Суб'єкт змінює умови

життєдіяльності та розвиває культуру суспільства. Важливо зазначити, що соціальна активність особистості може проявлятися у *різних сферах її діяльності*: трудовій, суспільній, політичній, культурологічній, побутовій, навчальній, мистецькій та ін.

У з'ясуванні сутності соціальної активності дослідники підкреслюють, що це «...особлива діяльність за власним бажанням, з власної ініціативи, яка спрямована на "творчу" взаємодію з навколишнім середовищем, освоєння та зміну його і самої себе та передбачає самодетермінацію як форму реалізації особистістю громадської необхідності, в процесі якої і відбувається розвиток, соціальне становлення індивіда, його соціалізація» (Т.Алексєєнко) [4, с. 422]. Звідси слідує, що соціально активна особистість характеризується: 1) ініціативністю у діяльності і стосунках з оточуючим світом; 2) здатністю до самодіяльності як самостійності реакцій на зовнішні прояви соціуму; 3) творчістю у взаємодії з оточуючим світом (природою, мистецтвом, людьми).

У полі нашої уваги – роботи вчених у галузі дошкільної педагогіки (Н. Ватутіна, Л. Голубєва, Т. Жаровцева, Н.Захарова, О.Кононко, О.Колесник, І.Рогальська-Яблонська, Т.Науменко, С.Нечай, Р.Тонкова-Ямпольська, Ж.Юзвак та ін.), аналіз яких дозволяє зробити висновок про спрямування наукових розвідок у такому напрямку як дослідження адаптації дошкільників (до умов дошкільного закладу, початку навчання у загальноосвітній школі та ін.), оцінювання її рівня на різних вікових етапах дошкільного дитинства.

Однак, слід зважати на необхідність постійного прояву у суспільстві не тільки адаптаційних, але й активно-творчих дій його громадянами, що обумовлюється особливостями буття самого суспільства, яке постійно розвивається, трансформується, збагачується новими соціальними і культурними надбаннями.

У ході активної взаємодії з суспільством індивід переходить на більш високий щабель свого становлення - новий рівень активного суб'єкта соціальної реальності, на якому сам зазнає змін і зумовлює зміни в навколишній дійсності (І.Кон). На своєму життєвому шляху особистість може

здійснити і перетворити себе у активного творця нових соціокультурних обставин, вибудувати і себе, й водночас і нову соціальну реальність на засадах нових моральних цінностей, соціально схвалюваної поведінки і діяльності. Така позиція забезпечує розвиток і самозміну людини в процесі засвоєння й відтворення культури, що відбувається у її взаємодії зі стихійними і цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах (А.Мудрик), реалізує сутнісні сили особистості, її самовизначення і самоактуалізацію (Т.Кравченко), сприяє засвоєнню соціального досвіду водночас з розвитком свого сутнісного «Я», індивідуальності і неповторності людини (І.Рогальська-Яблонська).

Отже, вивчення особливостей соціальної адаптації дітей старшого дошкільного віку має відбуватися у тісному взаємозв'язку з вивченням соціальної активності, соціальної компетентності і соціальної зрілості, що зумовлює необхідність виявлення взаємозв'язку даних категорій.

На думку І.Рогальської-Яблонської «соціальна активність» є компонентом системи «соціальна адаптація – соціальна активність – соціальна компетентність» і водночас одним з критеріїв соціалізації. Соціальна активність трактується вченою як готовність до соціальних дій у сфері соціальних стосунків, ініціативність, самостійність, результативність діянь, що спрямовані на активне перетворення соціального довкілля [3, с. 244-247]. Суголосні погляди формулюють й інші дослідники, які серед критеріїв соціальної адаптації дітей дошкільного віку виділяють ставлення до діяльності та рівень активності в ній (С.Нечай), активну участь у режимних процесах та видах діяльності (О. Колесник), активність у іграх (Н.Захарова) та ін.

Соціальна активність визначає характер взаємин дитини з суспільним довкіллям через успішність соціальних дій; вона є одним із найважливіших параметрів соціального розвитку особистості і складається з таких компонентів як пізнання дитиною життєвих обставин; критичне і вибіркоче ставлення до довкілля; здатність фіксувати і розв'язувати протиріччя; здійснення внутрішніх потенцій (О.Кононко) [2].

З огляду на вище зазначене, вважаємо, що соціальна активність має принципове значення у формуванні і саморозвитку особистості, що актуалізує необхідність здійснення подальших наукових пошуків у галузі соціальної і дошкільної педагогіки. Оскільки феномен соціальної активності є менш розробленою в наукових дослідженнях ніж соціалізованість дитини, слід спрямувати зусилля у напрямку розробки змісту, форм і методів формування соціальної активності на етапі старшого дошкільного дитинства в умовах діяльності ДНЗ.

Висновки. Зміни у соціальних і культурних потребах українського суспільства, які здатні забезпечити члени суспільства з можливостями опанування й засвоєння нового соціального досвіду, активного перебудовування себе і суспільства зумовлюють науковців і педагогів розробляти на теоретичному і практичному рівнях проблему соціалізації дошкільників, досліджувати дію факторів впливу на особистість дитини і виховні можливості різних соціальних інституцій як таких, що реалізують керовані і організовані впливи на дитину у досягненні мети – формування соціально-компетентної особистості дитини-дошкільника.

Як показав аналіз і узагальнення наукової літератури у різних галузях наукових знань, проблема соціалізації дитини є актуальним напрямом сучасних досліджень, що зумовлено політичною і соціокультурною ситуацією в українському суспільстві. У річищі наукових праць, присвячених ранній соціалізації, досліджуються соціальна адаптація, соціальна активність, соціальна компетентність, соціальна зрілість старшого дошкільника, що передбачає рівні сходження дитини-дошкільника на шляху соціалізації.

Дошкільному навчальному закладу як домінуючій поряд з сім'єю соціальної інституції відводиться особлива роль – забезпечити реалізацію соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, спрямувати навчально-виховний процес закладу на розвиток соціально та індивідуально значущих рис особистості та її успішне функціонування як суб'єкта власної життєдіяльності у суспільному довіллі.

Результатом цілеспрямованого соціального виховання в умовах ДНЗ є досягнення старшим дошкільником достатнього рівня соціалізованості. Принципового значення набуває надання пріоритету збагаченню соціального досвіду дітей над формуванням у них соціальних уявлень. Формуванню соціальних уявлень сприяє застосування інтерактивних методів навчання, що гарантує їх свідоме засвоєння дітьми і перенесення у власну практику соціальних відносин. Збагачення соціального досвіду в освітньому процесі має відбуватися в різних видах дитячої діяльності через часткове делегування старшим дошкільникам повноважень в організації групи/підгрупи ровесників на виконання спільного завдання, розподілу доручень, реалізації соціальних ролей тощо.

Важливою умовою забезпечення ефективності соціалізаційних процесів є змінна позиція дорослих - батьків і педагогів, пов'язана з поступовим розширенням, збагаченням соціального досвіду старших дошкільників для формування в них готовності самостійно діяти, приймати рішення і нести відповідальність за наслідки своїх дій у межах своїх вікових можливостей.

В основу організації роботи дошкільного навчального закладу на сучасному етапі, спрямованої на сприяння соціалізації дітей старшого дошкільного віку, покладено ідею дитиноцентричного та гуманістичного підходів, які згідно Конвенції про права дитини захищають самобутність і неповторність дитинства.

Таким чином, цілеспрямоване соціальне виховання дітей старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі як системний процес зв'язків, взаємодій і взаємовпливів способів та засобів регуляції життєдіяльності сприяє актуалізації їхнього особистісного ресурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця,

Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко; Наук. ред. А.М. Богуш; За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.

2. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). — К.: Стилос, 2000. — 336 с.

3. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід. Монографія. – К.: Міленіум, 2008. – 400 с.

4. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. — Вінниця: Планер - 2009. - 542 с.

5. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; за заг. ред. О. Рейпольської. – Харків: Друкарня «Мадрид», 2015. – 330 с.

SOURCES

1. Children and Society: Specific traits of socialization of preschool and primary school age children: Monograph / A.M. Bogush, L.O. Varyanytsia, S.M. Kurinna, I.P. Pechenko; Science editor A.M. Bogush; General editor N.V. Havrysh. - Luhansk: Alma-Mater, 2006. - 368 pp.

2. Kononko, O.L. Psychological bases for personality formation of a preschool child (Systematic approach). - Kyiv: Stylos, 2000. — 336 pp.

3. Rohalska, I.P. Socialization of a personality in preschool childhood: nature, peculiarities, maintenance. Monograph. – Kyiv.: Millenium, 2008. – 400 pp.

4. Social pedagogy: reference dictionary/ General editorship T.F. Alekseienko. — Vinnytsia: Planer - 2009. - 542 pp.

5. Formation of basic personal qualities with senior preschool children at a children`s educational institution: Monograph / H. Bielienka, S.Vasylieva, N.Havrysh, V.Marshytska, S.Nechai, O.Ostrianska, O.Poliakova, V.Rahozina, O.Reipolska, N.Shkliar; General editor O. Reipolska. – Kharkiv: edition «Madryd», 2015. – 330 pp.

